

élményeit (*Az 1848–49-es magyar és lengyel emigránsok Törökországban*). A Dembiński mellett segédtisztként szolgált honvédszázados érdekes jellemrajzokat közöl tábornokáról, a másik lengyel fővezérről, Bemről, és a politikus Kossuthról. A kötet egészére jellemző, hogy a lengyel szerzők általában a lengyel légió vitézségét emelik ki, a lengyel parancsnokok rátermettségét hangsúlyozzák. Dembiński például egy sikeres és tehetséges hadvezér képét ölti magára, nyoma sincs a magyar történetírásban konszenzusos megítélésének, tudniillik, hogy hibát hibára halmozva működött a szabadságharc során. A visszaemlékezésekben általában a lengyel katonák állják meg jobban a helyüket, egyértelmű a szerzők véleménye: a szabadságharc sikerei jórészt a hős lengyeleknek köszönhetők. Természetesen, ha ilyenkor némi forráskritikával olvassuk a szövegeket, az nem veszi el semmit a lengyel katonák hősiességéből. A 11 memoár után a munkát egy ilyen jellegű kötetnél a szinte elengedhetetlen *Személynévmutató* zárja.

Összességében elmondható, hogy ha kézbe vesszük a kötetet, egy újabb, jól megszerkesztett lengyel légió történetet kapunk, csak ezúttal alulnézetből, a főszereplők szavaival elmesélve. Kovács István jó érzékkel fedezte fel és válogatta össze az emlékiratokat, melyek összességükben lefedik a magyarországi és az erdélyi lengyel légió magyar szabadságharcbeli tevékenységét. Nem egy összecsapásról (pl. bárcai hőstett, temesvári csata) több, más-más nézőpontból rögzített forrást olvashatunk. Ez hozzásegíti a hadtörténetészeket egy-egy ütközet pontosabb rekonstruálásához, de az életmódtörténeteszek, néprajzkutatók is találhatnak fontos adalékokat a XIX. századi társadalomtörténetet vizsgáló kutatásaikhoz. Az egész kötetnyi idegen nyelvű (lengyel, francia) szöveg magyarra fordításáért pedig csak megemelhetjük kalapunkat a sajtó alá rendező előtt.

A kötet jó szívvel ajánlható a korszakkal foglalkozó kutatók mellett az egyetemi oktatóknak, hallgatóknak, valamint középiskolai történelemtanároknak és tanulóknak egyaránt.

Solymosi József

CSONKARÉTI KÁROLY

EMLÉKEK NÉLKÜL NEMZETNEK HÍRE CSAK ÁRNYÉK – FÉNYKÉPEK A CSÁSZÁRI ÉS KIRÁLYI HADITENGERÉSZET ÉLETÉBŐL

(Kornétás Kiadó, Budapest, 2017. 175 o. ISBN 978 615 5058 85 1)

„Még senki sem írta meg a császári és királyi haditengerészet fél évszázados történetét, Magyarországhoz fűződő kapcsolatát. E haderőnem létezése, úgy tűnik kihullott a magyarság emlékezetéből” – írja Csonkaréti Károly hajózástörténész legújabb könyve előszavában. Egykori flottánk teljes, átfogó históriája valóban várat még magára, bár részeredmények már születtek e téren. Többek között a jelen munka szerzőjének tollából, akinek eddigi életműve szinte maradéktalan összefoglalója a császári és királyi haditengerészet, illetve a magyar királyi folyamórség históriájának. Az utóbbi haderőnemnél Csonkaréti Károly is szolgált a háború alatt, így történész volta mellett személyesen is kötődik tárgyához.

A kötet címéül szolgáló Vörösmarty idézet nem téved. Nemzeti emlékezetünkben valóban hiányzik a flotta történetének számbavétele. Pedig haditengerészetünk és az általa oltalmazott, világviszonylatban is jelentős osztrák–magyar kereskedelmi hajózás múlt-

jának feltárása, emlékének méltó megőrzése sokban gazdagíthatná önismeretünket, javítaná önbecsülésünket. Ha legkisebb úszó egységeit is számba vesszük, a Monarchia polgári és kereskedelmi tengerészetének ezernyi hajója szelte a tengereket, s oltalmazásukra sorrendben Európa ötödik, a világon nyolcadik jól képzett hadiflottája szolgált. Ehhez képest történelmünknek ez a nem elhanyagolható szelete szinte nyomtalanul eltűnt a köztudatból. Többek között ezért is érdemes számon tartanunk egykori hadihajózásunkat, mert a Nagy Háború első harcban megsemmisült hajója az osztrák–magyar haditengerészet Zenta nevű cirkálójá volt. A hatalmas túlerő ellen becsülettel küzdő cirkálóról korábban szintén e könyv szerzője emlékezett meg egy külön kötetben. Az sem elhanyagolható tény, hogy egyetlen hadihajónk sem adta meg magát soha az ellenségnek, s a flotta az egész háború alatt maradéktalanul ellátta feladatát, a Monarchia tengerpartjának védelmét, és az Adria fölötti ellenőrzést.

Csonkaréti Károly számtalan, tengerészetünknek emléket állító munkája után most egy könnyen forgatható, inkább figyelemfelhívó kötettel adózott ennek a megőrkítésre érdemes témának.

A könyv első fejezete főleg a haditengerészet két vonatkozásával foglalkozik. Röviden szól a régmúlt történeti háttéréről, és bővebben foglalkozik az újkori hadihajózásnak a Monarchiához és ezen belül a magyar államhoz fűződő viszonyával. A történeti vizszoatekintésben azt olvashatjuk, hogy 1918-ban lobogóját végleg bevonó hadiflottánk története II. József uralkodása óta tekinthető folyamatosnak. Ez tény, bár valójában sokkal régebbre visszanyúló eseménysorral van dolgunk. A „Kalapos király” a későbbi állandó haditengerészet magjaként 1786-ban vezényelt két kisebb méretű hadihajót a földközi-tengeri hajóforgalmat veszélyeztető kalózok ellen az Adriára. Nem kizárt, hogy ennek a szerény tengeri erőnek hazai emléke az a Magyar Nemzeti Múzeum fegyvertárában található két kisméretű hajóágyú, melyekhez a Monarchia felbomlását követő osztozkodáskor jutottunk. A szerző XVIII. századi kezdetekről szóló megállapítását azzal egészíthetjük ki, hogy amint azt másutt ő is megírta, már Árpád-házi uralkodóink is tartottak időnként tengeri erőt az Adrián. Hosszabb-rövidebb szünetekkel állomásozik azóta a Magyar Királyság nevében is tengeri erő ezeken a vizeken.

A XVIII. század végétől tartó történeti áttekintés érdekes kérdése a hadiflotta és háországának viszonya. Bevezetőjében is főleg ezzel az összetett problémával foglalkozik a könyv. A teljes haderőre is igaz, hogy a kettős Monarchia államaihoz való viszonya számos ellentmondást hordozott magában. A haditengerészet esetében ez a kapcsolat még bonyolultabb volt, mivel Ausztria, majd a Monarchia a napóleoni háborúkból örökölt tengerpartja ellenére tipikusan szárazföldi hatalom maradt. Még az sem volt sokáig egyértelmű, hogy ezt a hosszú tengerpartot egyáltalán meg kell védeni. Ez a tudat mindvégig rányomta bélyegét a flotta fejlesztésére és fenntartására fordított erőforrások nagyságára. A szemléleti problémákra jó példa a kötetben idézett beadvány szövege, melyet a Birodalom legsikeresebb tengerésze, az olaszok és dánok, két hajós nemzet ellen is sikert arató tengernagy, Wilhelm von Tegetthoff intézett a dualista állam hadi költségvetésével foglalkozó osztrák és magyar delegációkhoz. „Hogy minden partvidék védhető legyen a nyílt tengerről és minden támadót távol lehessen tartani, ahhoz a megóvandó területtel arányos flotta szükséges. Hajóhad nélkül a Monarchia már eleve lemond partvidékéről, tenger mellékéről. A part ugyanis szárazföldi csapatokkal nem védhető, mivel a meglévő parti erődök az új páncélhajókkal szemben már nem képesek helytállni...” A szárazföldi

szemléletű katonai vezetéssel szembeni szélmalomharcban felőrlődött, s ezért fiatalon, 43 évesen elhunyt tengernagy gondolatai a későbbi jelentősebb flottaépítési program ellenére sem veszítettek időszerűségükből. Idővel mégis létrejövő modern haditengerészetünket két, iránta elkötelezett főherceg, Ferenc József öccse, a Mexikóban tragikus véget ért Miksa, illetve Ferenc Ferdinánd támogatása ellenére mindvég inkább szükséges rossznak, mint a nagyhatalmi állás velejárójának tekintette a Monarchia vezetése. Bár a kötetnek a Monarchia utolsó évtizedeiből való fotói egy nemzetközi mércével is impozáns haditengerészeti képét mutatják, ez az ellentmondás mindvégig érezette hatását. A történelmi ország területén ugyan több mint tíz tengernagy nyugszik, s a velencei Arsenal utolsó osztrák parancsnoka is magyar ember, martonosi Gyújtó Károly ellentengernagy volt, hazánk különösen tartózkodóan viszonyult a hadihajózáshoz. Amint itt is olvashatjuk, bár a Monarchia magyar fele a kiegyezés után egyre nagyobb részt vállalt a tengeri haderő fenntartásának pénzügyi terheiből és magyarok is növekvő számban szolgáltak a hajókon, haditengerészetünk mindig mostohagyerek volt a hazai közvélemény számára. Ezen az sem változtatott érdemben, hogy az utolsó flottaparancsnok és vezérkari főnöke, nagybányai Horthy Miklós altengernagy és norwalli Konek Emil altengernagy magyar volt. Csonkaréti Károly könyve most a magyarok lassú haditengerészeti térnyerésének folyamatát is adatokkal alátámasztva tárja az olvasó elé.

A történelmi összefoglalásként szolgáló előszó sorra veszi a haditengerészet kiegyezés után, lényegében a háború végéig érvényes közjogi helyzetét, a haderő, s ezen belül a flotta létszámát és kiegészítését, illetve a haditengerészet fejlesztésének terveit. A kiegyezéssel megszületett, a közös ügyekről szóló 1867. XII. törvénycikk alapján a könyv leírja, hogy a közös ügyeknek számító kül-, pénz-, és hadügy költségeit kezdetben 70–30 százalékos arányban viselte Ausztria és Magyarország. Emellett államjogilag lényegében rendezetlen maradt a hadsereg és ezen belül a flotta helyzete. Törvényeink ezért két évtizedig hol magyar hadseregről, hol csak hadseregről szólnak. A közös hadsereg csak az 1889-es véderőtörvényben szerepel, ahol érdekes módon ezt a meghatározást továbbra sem használják a flottával kapcsolatban, bár 1889-ben megjelenik nevében a közjogi szempontból nagy jelentőséggel bíró „és” szócska. Ekkor válik a császári királyiból császári és királyivá, vagyis két, egyenlő megítélésű állam tulajdonává. Ettől függetlenül ugyanolyan intézménye volt a Monarchiának, mint a közös hadsereg. A közös hadsereggel azonos jogállása ellenére a két államfél bonyolult viszonyának köszönhetően korábban nem soroztak ide jelentős számban magyarokat. Ennek okát Csonkaréti joggal látja abban a magyar hozzáállásban, hogy az első, 1868-as véderőtörvény idején törvényhozásunk ragaszkodott ahhoz, hogy a magyar újoncok olyan csapattestekhez kerüljenek, ahol lehetőleg egy tömbben maradhatnak. Ez pedig a haditengerészetnél technikai okból teljesíthetetlen feltevél volt. A szerző itt utal arra, hogy valójában csak a második véderőtörvény után kezdtek nagyobb számban magyar újoncokat bevonultatni a haditengerészethez. A Monarchia különböző nemzeteinek haditengerészeti megoszlásáról, annak időbeni változásáról egy, a kötetben található táblázat is eligazít bennünket.

Az osztrák–magyar haditengerészetnek egyébként a magyarok megjelenésével kialakult több, részben máig ható öröksége is. A hazai tájtól távoli tengereken szolgált hadihajós felmenők tárgyi, vagy a családi legendáriumban megőrzött emlékei mellett a néhai flottának köszönhetjük a háborús vereség után partra került haditengerészek által létreho-

zott, azóta sajnos eltemetett Duna–tengeri hajózást, és a jelenleg is létező dunai flottillát. A kötet egyik fejezetében a szerző külön ki is tér erre a teljesen magyarrá vált örökségre.

Az elmondottaktól függetlenül, aki kézbe veszi a közel száznyolcvan oldalas kötetet, nem részletes flottatörténettel találkozhat, hanem egy rövid ismertetőkkel fűszerezett képes albumot lapozhat. Fejezetei így is sorra veszik legfontosabb elemeit, a csatahajókat, a cirkálókat, hajótüzérséget, a torpedójárműveket, naszádokat, a tengeralatti naszádokat, a legmodernebb egységeket, a repülőcsónakokat, és végül a számunkra különösen fontos Dunai Flottillát. A képanyag különlegessége, hogy nem kizárólag a XX. századra korlátozódik, több, a XIX. század második felének fahajóiról készült felvétel is látható benne. Rájuk való tekintettel szerencsés lett volna, ha lehetőség szerint dátumozzák is a képeket. Egy teljesen laikus olvasónál némi zavart okozhat a modern páncélosok, és néhány, szinte a napóleoni kort idéző fából épült egység együttes szerepeltetése. Mivel terjedelmi okból a kötet nem tér ki a császári és királyi haditengerészet egyik sajátosságára, a régi hajókból álló, kemény kiképzést adó téli, és a modern csapásmérő egységeket felvonultató nyári flotta kérdésére, így ezek a képek bővebb magyarázatot igényelnének. Számos fotó ellenben külön értékét jelenti a kötetnek azzal, hogy a legénység életének mindennapjaiba avat be bennünket, így emberközelségre hozza a többi fotón szereplő tekintélyes hadieszközök világát.

A képanyag vizsgálatánál érdemes tudni, hogy egykori haditengerészetünk emlékeit annyi más értékünkhöz képest is erősen megrostálta az idő. Töredéke maradt ránk annak, amit szerencsés esetben birtokolhatnánk. A „múltat végleg eltörölni” téveszme jegyében például a Rákosi-korban szó szerint összetörték a folyamórság hivatásos fotósának hátrahagyott több ládányi üvegnegatívját, pótolhatatlan információktól fosztva meg ezzel az utókor. A közel kétszázötven most közölt fotó így hiánypótló szerepet is betölt, mivel már korábban publikált felvételek mellett jelentős számban hoz a szerző évtizedek alatt szorgos munkával összegyűjtött magánarchívuma mellett más magánszemélyek, köztük egykori tengerészek leszármazottai által rendelkezésre bocsátott kevésbé ismert, vagy ismeretlen felvételeket is. Talán a könyvkiadásban jelentkező gyakori időhiánynak tudható be, hogy ugyan a bőséges képanyaghoz képest elhanyagolhatóan, de mégis került a kötetbe téves képalírás is. A szerző tárgyismeretét tudva a 102. oldalon légvédelmi géppuskaként leírt légvédelmi ágyú képe ilyen okból kerülhetett a könyvbe. A kötetet egy rövid összefoglaló zárja hadihajóink első világháború utáni sorsáról, illetve a hátsó borítóbelső oldalán táblázat közli a tengerész legénység és altiszti kar kevésbé ismert rendfokozati jelzéseit, illetve szakág-jelvényeit. Csonkaréti Károly eddigi munkásságát és ismeretanyagát tudva bizonyára nem rajta, hanem kiadói megfontolásokon múltott, hogy a jelen kötettel nem egy jóval bővebb, információban gazdagabb és a képanyagot is élvezhetőbbé tevő, fotók reprodukálásra alkalmasabb papíron készült munkát vehetünk a kezünkbe.

Szathmáry István